

**Метаморфози девіантної поведінки монахів василіан до половини ХХ ст.
(на прикладі Мукачівської єпархії)**

*«...завдяки девіаціям ми пізнаємо норму,
тобто для суспільства "нормальними"
є і такі речі як існування злочинності,
проституції, порушення моралі, без чого
суспільне дисциплінування годі помислити»²²⁶.*

Вивчення поведінкових норм у суспільстві є важливою складовою досліджень соціальної історії. Не секрет, що духовенство в історичній ретроспективі займає особливе становище в соціумі²²⁷. Своєрідними стовпами еклесіального стосу Церков східного обряду та моральних імперативів духовенства загалом являються монахи. Це наголошується у колективній розвідці науковців Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету Ярослава Глистяка та Олега Турія, де подається роль східного чернецтва як духовної, освітньої і кадрової основи світської церкви²²⁸. Проте якщо священники працюючи переважно на парафіях і постійно змушені контактувати із вірниками й дотримуватися соціальних норм²²⁹ (бути прикладом для інших), то ченці, проживаючи в монастирях, мало спілкувалися зі світськими особами, особливо у класичний період. Які ж особливості поведінкових норм чернецтва?

Вступ

За визначенням Валсигіни Матях для об'єктивності вивчення суті соціально-психологічних явищ варто враховувати конкретно-історичні умови, в яких відбуваються певні процеси²³⁰. У даному випадку конкретні умови призводять до нестандартних проявів поведінки. Тут-таки варто відзначити виключно чернечі особливості, котрі впливали на відхилення в поведінці – целібат. Монахи протягом подвижницького служіння повинні вивільняти надлишок енергії, з чим очевидно не завжди легко було справлятися виключно психологічно. Навіть не переоцінюючи концепції Зігмунда Фрейда²³¹, варто також погодитися із зміною епох, котрі негативно

²²⁶ Цит. за: Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) // СОЦУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – Випуск 1. – С. 197–215. – С. 197.

²²⁷ Див: Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX століття // Україна модерна. – 2000. – № 4-5. – Постійна адреса: <http://www.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um4-5/Statti/2-ZAYARNIUK%20Andriy.htm>

²²⁸ Глистяк Я. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України / Я. Глистяк, О. Турій // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії; за ред. о. Б. Гудзяка та ін. – Ч. 3. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – С. 360–376. – С. 362.

²²⁹ Принаймні дотримання моральних норм мало б відповідати здоровому глузду будь-якого парафіяльного священника.

²³⁰ Матях В. Аксиологічний аспект в дослідженні ментально-психологічного зрізу соціальної історії доби XVII–XVIII ст. // СОЦУМ. Альманах соціальної історії. – 2002. – Випуск 1. – С. 233–241. – С. 233.

²³¹ Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / Пер. с нем. Г.В. Барышниковой; Под. ред. Е.Е. Соколовой и Т.В. Родионовой. – СПб.: Азбука-классика. – 2003. – 480 с. Вчення Зігмунда Фрейда варто сприймати не більше ніж теорію (враховуючи перебільшення сексуальності), проте, безумовно, його розробки ідей лібідо в психології та й для даного скескурсу с

впливали на поведінку монахів. Якщо ідеологія, для прикладу, лібералізму, позитивною в економіці, демократизації, то для чернецтва з його традиційності перетворюється у виключно руйнівну силу. Дуже добре про вплив епохи на чернецтво прояс на цьому фоні девіантної поведінки написав Умберто Еко²³².

Дотримуючись моральних основ дослідження треба зауважити, що вивчення девіацій у розвідці не варто сприймати з позицій радянського критицизму, а радше спробою розібратися в поведінці ченців, означення, власне, що є відхиленням від норми випадку з монахами василіанами Мукачівської греко-католицької єпархії. Завдання дослідження найкраще розкрито в епіграмі даного парису, на початку роботи.

Чернецтво становило і залишається своєрідним «суспільством у суспільстві» або більш правильно суспільством “у собі”. Якщо для пересічного одруженого парафіяльного священика першочерговим є позитивне сприйняття власним вірниками, то для целебсів монахів важливою є перцепція власної чернечої спільноти. Тому еволюцію поведінкових норм монахів варто розглядати у двох площинах: по-перше, як девіантність всередині чернечої спільноти (“у собі”) – у вузькому розумінні; по-друге, як порушення суспільних моральних норм в цілому (“зовні”). Використання терміну “девіантність” у випадку з монахами досить умовне або точніше специфічне.

Для уникнення методологічних колізій варто наголосити – девіація у вузькому розумінні чітко регламентувалася правилами для ченців котрі майже не змінювалися. У випадку із порушенням суспільних норм (“зовні”) варто враховувати історичний контекст, адже в різні епохи розуміння моралі змінювалося. Саме тому девіації усередині монашої спільноти є очевидною, у той же час еволюція суспільної моралі постійно змінювалася. Наведена дихотомія становила певний конфлікт “замкнутої” чернечої і “зовнішньої” моралі, адже монахи становили частину суспільства, хоч специфічну. Але чи завжди девіації були порушеннями норм ченцями усередині спільноти й ними таки у суспільстві, частиною якого вони були? Для цього необхідно дослідити правила для монахів, котрими регулювалася поведінка всередині монастирів

Правила ЧСВВ

Термін “регули”²³³ (від лат. *regula* – правило, норма) вживається у назвах канонів Чигу святого Василя Великого (ЧСВВ). Рідше зустрічаємо пазву “устав”²³⁴. Проте найчастіше у зводах норм уживається термін “правила”²³⁵. Саме регули

надзвичайно актуальними. Опосередковано, частково девіації ченців можна пояснювати саме фрейдизмом.

²³² Еко У. *Ім'я рози: Роман* / переклад з італ., передмова і глосарій М.І. Прокопович; Худож.-оформлювачі Б.П. Бублик, В.А. Мурликін. – Харків: Фоліо, 2006. – 575 с. (Б-ка світ. літ.).

Літературний роман Умберто Еко у даному випадкові необхідно сприймати у загальнофілософському розумінні впливу різних філософських концепцій, епох на таку замкнуту структуру як монастир, адже незважаючи на закритість зовнішні впливи призводили до метаморфоз усередині спільноти.

²³³ Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 64. Монастир ордена Василян г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 163. Распоряжение настоятеля Мукачевского монастыря Шугайда Макария о соблюдении монастырских правил монахами М. Березнянского монастыря. – Арк. 1. Розпорядження від 1 червня 1764 р. має назву регулів.

²³⁴ ДАЗО. – Ф. 64. Монастир ордена Василян г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 312. Рапорт генерального настоятеля ордена Св. Василя єпископу о состоянии библиотеки монастыря. – На 2 арк. *Устав Св. Василя Великого*, надрукований в Острозі у 1594 р. свідчить про використання ченцями правил Василя Великого.

²³⁵ “ПРАВИЛА и Наставленія в Благодѣнїи и Благоуравїи съ поученїями и Размышленїями...” / Timkovič V. *Jozafát OSBM. Dejiny bazilianskeho monastyrta v Krasnobrode od 9. storočia po*

усталеність чернечого життя, загальні норми й становлять протилежність девіціям, порушенням правил. А тому необхідно детальніше розглянути історію поширення та зміст чернечих правил.

Назва Чину пов'язана з діяльністю Василя Великого (329–389), котрий вважається засновником і організатором киновітичного²³⁶ способу співжиття східного чернецтва. Одразу необхідно наголосити, що св. Василій був більше практиком, ніж теоретиком. У 368 р. під час голоду він роздав все своє майно бідним і заснував монастир, а будучи архієпископом Кесарійським, активно засновував інші обителі²³⁷. Василій не фігурує засновником Чину, але значний вплив на розвиток чернецтва мали пов'язані з його іменем "Ширші та коротші правила", що стали основою для ченців грецького обряду²³⁸. Його колосальний вплив і особиста діяльність заклали паростки східного чернецтва і зокрема ЧСВВ. Плин часу, все таки, показав його велику працю, а грецьке, згодом і руське, чернецтво, як і на Заході францисканці чи бенедиктинці, почало ототожнювати себе саме з його іменем.

Усталені думки, щодо поширення правил лише із XVII ст. в Угорщині спростовуються іншим документом, де зустрічаємо перелік книг Мукачівського монастиря. З давніх книг у бібліотеці Мукачівської обителі зберігалися: церковнослов'янський Псалтир, який Ізмаїл Срезневський відносить до XV ст.; Тріюдь Цвітна на македонсько-болгарській мові, друкована в два стовпці 1563 р. в Македонії; Остромирове Євангеліє 1581 р.; Устав Св. Василя Великого, надрукований в Острозі у 1594 р.²³⁹. Саме останнє видання, про що вже йшлося вище, свідчить про використання ченцями правил Василя Великого. Та все таки, очевидно – правила не стосувалися ЧСВВ як інституту в Угорщині, позаяк Чин формується лише із початку XVII ст., а на Угорській Русі провінція постала лише у 1733 р. Та все ж правила Василя Великого склали основу усіх наступних правил для ЧСВВ.

Перші правила для ЧСВВ віднайдені на теренах Угорщини (крім, звичайно, правил самого Василя Великого) були написані митрополитом Йосифом Вельямином

суčasnost'. – Košice, 2009. – 585 s. – S. 267. У 1768 ісромонах Арсеній Коцак написав правила і настанови у віршованій формі для кращого запам'ятовування. Йосафат Тимкович розділяє віршовані норми о. Арсенія на два розділи: перший в римованій формі описує як повинен жити монах протягом дня, а в другій знаходяться моральні повчання; "ПРАВИЛА и ОУстановленія монашеския..." / Timkovič V. Jozafát OSBM. Dejiny bazilianskeho monast'ra v Krasnobrode od 9. storočia po súčasnost'. — Košice, 2009. – 585 s. – S. 281. Йоанникій Базилевич у 1796 р. створив правила для ченців василіан Угорщини, котрі були схвалені Мукачівським єпископом Андрієм Бачинським. Фактично це перші розширені правила написані безпосередньо для провінції василіан Угорської Русі; "Правила С-аго Василя Великого, во Угорщині, по наставленію основателя и законодавца с. Василія..." / Timkovič V. Jozafát OSBM. Dejiny bazilianskeho monast'ra v Krasnobrode od 9. storočia po súčasnost'. – Košice, 2009. – 585 s. – S. 284.

²³⁶ Пекар А. ЧСВВ. Досконалий християнин. Чернечий ідеал св. Василя Великого / А. Пекар. – Львів: Місіонер, 2005. – 256 с. – С. 38. Киновітизм – усталений спосіб чернечого життя у монастирях.

²³⁷ Теодорович П. ЧСВВ. Св. О. Василій Великий (образ його духовної появи) / П. Теодорович // Записки Чина Святого Василя Великого. – Т. 1. – Жовква: Печатня ОО. Василіян у Жовкві, 1921. – С. 11–37. – С. 31.

²³⁸ Фенич В. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії чину св. Василя Великого на Закарпатті / В. Фенич, О. Цапулич / УжНУ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2004. – 188 с. – С. 9.

²³⁹ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 312. Рапорт генерального настоятеля ордена Св. Василия епископу о состоянии библиотеки монастыря. На 2 арк. – Арк. 2.

Рутським²⁴⁰, найдавніші списки котрих збереглися лише у бібліотечці Мукачівського монастиря. Найбільш вірогідною є версія, що монастирські правила поширилися після Ужгородської унії (1646), приблизно в 1672 р.²⁴¹ Йосафат Тимкович, стверджує, що два рукописи, написані на староруській мові, були знайдені в бібліотечці Мукачівського монастиря. Вони містять правила, якими василіани користувалися до реформи Йосифа II після чого були написані нові правила Йоаннікієм Базиловичем²⁴².

Аналізуючи правила митрополита Йосифа Рутського варто наголосити на трьох основних імперативах чернечого життя – бідності, чистоті та послухові. Одразу варто зауважити про пріоритетність бідності, потім духовної чистоти та врешті послухові всередині спільноти. Дійсно для ченця, за правилами митрополита Рутського пріоритетним залишалася бідність: не мати ніякої власності (все майно спільне), без дозволу старшого/спільноти нічого не привласнювати, використовувати, бережно відноситися до книг, з покорою приймати старий одяг, а у випадку можливості вибору завжди обирати гірші речі. Якщо дають гроші на монастир монах повинен віддати старшому, а гроші котрі дарують складаються окремо від інших. Монах, котрий як мирянин приховує гроші, повинен бути покараний. Основна вимога до одягу – смиренність, тепло, має прикривати грішне тіло. Одяг ченців повинен бути схожим для їх впізнаваності за межами спільноти тощо²⁴³.

Цікаво, що безшлюбність відноситься до другого блоку правил – «о чистоті». До даного блоку норм відносилися загальні духовно-моральні норми: дотримуватися чистоти в ділах, словах та помислах. Наголос робиться як на фізичних основах – в міру споживати їжу та питво, відповідно до потреб, так і на аскетичності – не виходити з монастиря без дозволу/супроводу, при спілкуванні з «невістами» направляти погляд донизу. За недотримання «чистоти» надавалося покарання з семи днів на хлібі та воді. При повторному порушенні відсилали в інший монастир, або забороняли рік виходити з обителі у випадку порушення старшими ченцями²⁴⁴. Покарання були достатньо суровими.

В розділі «о послушанні» одним з перших імперативів є послух молодшими ченцями старших²⁴⁵, проте винятком могли стати нечестиві слова наставника чи

²⁴⁰ Рутський В. Правила для монахів ЧС. Василя В. / В. Рутський // Записки Чина Св. Василя Великого. — 1921. — Т. 1. — С. 57–72.

²⁴¹ П'ятдесятелетя Водновы Чина св. Василя Великого 1882–1932 // Благовестникъ. — 1932. — № 8–10. — С. 113–149. — С. 148.

²⁴² Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera : alebo kúsok zo slavných dejín gréckokatolíkov na Slovensku / V. Timkovič. — Prešov: Blahovistnik, 1995. — S. 45. Існує версія і про раніше поширення правил – за часів єпископа Василя Тарасовича, який, як і його наступники, ставив підпис, що свідчив про належність до ЧСВВ. На нашу думку, найвірогіднішою з усіх є версія про поширення правил після укладання унії, бо підпис монахів не може прямо свідчити про існування чи не існування таких правил в Угорщині. Так само варто бути обережним і з висновками про час коли правила фіксуються безпосередньо в бібліотечці монастиря, позаяк сам факт існування *Уставу Св. Василя Великого*, друкованого в Острозі у 1594 р. чи двох списків *Резуліє* Йосифа Рутського 1672 р. не можуть бути точними датами їх поширення. Їхня суть зводилася до повного послуху своєму наставнику (старшому), а правила дисципліни були багато в чому запозичені від сзутів. Проте до певної міри істині відповідає той факт, що знайдені рукописи правил Йосифа Вельямина Рутського саме в Мукачівському монастирі, були основними до видання правил угорського протоігумена Йоанікія Базиловича.

²⁴³ Рутський В. Вказана праця. — С. 58–59.

²⁴⁴ Там само. — С. 60–63.

²⁴⁵ За правилами митрополита Рутського, та й в пізніших правилах *старший* (досвідчений) монах прикріплювався до *молодшого* ченця, а останній в свою чергу повинен проявляти

намовляння – при цьому послух не є обов'язковим. У інших випадках послух старшому повинен залишатися на рівні послухові Христу. Причому, окремо в правилах наголошується не тільки на послухові старшого, але й не здійснювати того що заборонено – не розмовляти з мирянами, не листуватися тощо²⁴⁶. До монастиря приймають лише після наради найдосвідченіших, а випробувальний термін становить один рік, причому за випробувальний рік монах сприймається як «свій» без жодних упереджень²⁴⁷.

Варто відзначити, що порядок дотримання порядку обітів не завжди однаковий у всіх канонах. За Кодексом канонів для Східних Церков (канон 410) базовими вимогами до чернецтва є: 1) сталій спосіб черничого життя; 2) життя в інституті затвердженому Церквою; 3) вірні, які цілковито посвячують себе Христу через прилюдні обіти послуху, чистоти і вбогості. Проте існують норми, де послідовність інша – послух, чистота та вбогість. Це правило можна витлумачити ніби послух є основою черничого життя. Та все таки пріоритетними залишаються євангельські принципи чистоти заради спасіння, а тому порядок дотримання канонів на сучасному етапі варто розуміти як чистота, бідність та послух²⁴⁸. Треба підкреслити, що послух як у правилах митрополита Рутського, так і за сучасними канонами не є основним, позаяк для спасіння пріоритетними є чистота та вбогість.

До модерних перетворень Марії-Терезії та Йосифа II монахи користувалися зводами різних правил, авторство яких встановити важко, але котрим притаманна класична тріада василіанських правил – бідність, чистота та послух. Згідно з правилами 1749 р., які зберігаються у василіанському фонді ДАЗО в м. Берегово, обов'язковим є: глибоке послушання братів, скромність, послух старших, не мати нічого особистого, не виходити з монастиря без дозволу старшого, повідомляти старшим про незвичайні випадки тощо²⁴⁹.

Існували також інструкції поведінки у монастирі, які склалися з окремих пунктів, і яскраво характеризують життя всередині обителі. Такими своєрідними витягами з основних правил були 15 регулів 1757 р.: 1) у п'ятницю ігумен вказує на недоліки в поведінці кожного з братів, які без заперечень мають виправлятися; 2) щомісяця монахи мають перерахувати регули; 3) слідкувати: чи брати дотримуються правил; 4) слідкувати за тим, чи дотримується тишина 5) пильно і мовчки входити і

беззаперечний послух своєму опікунту. Старшим монах може стати лише після трьох років черничого життя.

²⁴⁶ Рутський В. Вказана праця. – С. 64–67. Цікавими є зауваження щодо виконання роботи котру призначає старший монах. Старший не повинен зловживати опікою, але й не потрібно враховувати прохання, пропозиції молодших ченців, позаяк іншим також забажається.

Виключення становлять відверта звороба чи непрацездатність. А в цілому молодші завжди мають мати спільне бажання зі своїми опікунами. Досить цікавими є також способи покарань – давати протилежні кари: говорити – мовчати, переїдає – постити, лінь – праця тощо. Смирено приймати кари (з радістю), дякувати й старатися для власного виправлення.

²⁴⁷ Рутський В. Вказана праця. – С. 67–72. Ченці повинні позбавлятися негативних рис – заздрості, сварливості не лише на словах але й в помислах. Якщо ж старший монах образив молодшого, то повинен вибачитися, а якщо цього не зробить – йому не місце у спільноті. У правилах зустрічаються виключно повсякденні норми поведінки – священників поважно називати отцями, при спорах обом повинні мовчати (або приймають рішення старшого), не кляннутися за жодних умов, спілкуватися розважливою, літературною мовою, мовчати в церкві, їдальні та келіях, щотижня сповідатися і т. д.

²⁴⁸ Путівник по Східному кодексу. Коментар до кодексу канонів Східних церков. / За ред. Дж. Недунгатта. – Т. I. – Львів: Свічадо, 2008. – 791 с. – С. 289.

²⁴⁹ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 1. – Спр. 318. Статуты для монахов монастырей. На 10. арк. – Арк. 1-2.

виходити з келій; 6) пильнувати: чи ігумен відповідно до норм виконує св обов'язки; 7) молитися перед обідом і всершою; 8) брат на брата не має тримати злі не бити власними руками; 9) без дозволу не виходити з монастиря і не спілкуватися мирянами; 10) щомісяця сповідатися; 11) не мати ніяких зв'язків за стінах монастиря; 12) з покорою виконувати всі завдання; 13) не вести переписку без дозволу; 14) без дозволу не заходити в господарські будівлі; 15) слідкувати, щоб сторонні не заходили в монастир²⁵⁰.

Як підтверджують документи, існувала практика встановлення протоігуменом правил окремим осередком. Так, 1 червня 1764 р. Макарій Шугайда встановив правила для Малоберезнянського монастиря, які були короткі і склалися з 8-ми пунктів. У них йшлося про заборону контактів з світськими особами, а саме заборонено виходити з монастиря поодинокі, щоб не виникало підозр, тощо²⁵¹. Ймовірно, це був виняток із правил, позаяк мав існувати певний прецедент, внаслідок якого наголошувались саме ці пункти. Мабуть основою правил 1749, 1757 та 1764 рр залишалися правила митрополита Йосифа Вельяміна Рутського від 1672 р.

У 1777 р. розширену версію правил угорських василіан написав протоігумен Іоаннікій Базилевич, який відомий як автор нариса про історію Мукачівського монастиря²⁵². Як і правила Рутського норми Базилевича починаються із трьох основних імперативів – послух, бідність та чистота. Але на відміну від митрополита угорський протоігумен послухання виносить на перший план. Правила складаються з глав та пунктів до них: про молитву та церковні правила, читання книг та навчання, трапезу, одяг, обов'язки настоятеля, функції намісника, обов'язки протоігумена²⁵³ та ін. Варто відзначити на існування в правилах не лише прав та обов'язків звичайних монахів, але й самих ксривників Чину.

Наступним важливим кроком у напрямку вдосконалення чернечого життя був декрет від 1857 р. виданий примасом Угорщини, кардиналом Іоаном Сцитовським, у якому були визначені загальні правила для Чину Св. Василя Великого в Угорщині. попередньо схвалені на генеральній капітулі 18-27 вересня 1856 р. у монастирі на Чернечій горі²⁵⁴. Правила є досить обширними, склалися з розділів, глав, параграфів і стосувалися найменших дрібниць: одяг монахів (мав бути простим і зручним), чи обов'язкове носіння борода (зовнішня ознака східного чернецтва) тощо²⁵⁵. Так, з листа Якова Головацького до Анатолія Кралицького від 24 березня

²⁵⁰ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 1. – Спр. 499. Инструкция об обязательном соблюдении монашеских правил. На 8 арк. – Арк. 1.

²⁵¹ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 163. Распоряжение настоятеля Мукачевского монастыря Шугайда Макария о соблюдении монастырских правил монахами М. Березнянского монастыря. На 1 арк. – Арк. 1.

²⁵² Timkovič V. Jozafát OSBM. Dejiny baziliánskeho monastýra v Krasnobrode od 9. storočia po súčasnosť. – Košice, 2009. – 585 s. – S. 285. Рукопис правил знаходиться в Дебрецені (Угорщина)

²⁵³ Ibid. – S. 285–302.

²⁵⁴ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 2. – Спр. 1346. Циркулярны распоряжения примаса Венгрии, епископов Мукачевского и Эперешского по церковным и административным вопросам. На 63 арк. – Арк. 19.

²⁵⁵ Timkovič V. Jozafát OSBM. Dejiny baziliánskeho monastýra v Krasnobrode od 9. storočia po súčasnosť. – Košice, 2009. – 585 s. – S. 191; ДАЗО. – Ф. 64. – Оп. 2. – Спр. 1346. На 63 арк. – Арк. 25–26. Правила Чину в Угорщині з 1858 р. діяли аж до реформи 1921 р. Надруковані у Львові 1858 р. На рік раніше в Естергомі вийшли латинізований варіант *Правил* наданих папським примасом Угорщини Іоаном Сцитовським, під наглядом бенедиктинського монаха Самуеля Маркфи. Очевидно ці правила пізніше й були надруковані у Львові за сприянням Олександра Духновича та Анатолія Кралицького.

1858 р. довідуємось, що стараннями першого у Львові було надруковано 400 екземплярів монастирських правил на звичайному папері, а п'ять – на папері вищого ґатунку²⁵⁶.

Взагалі самі правила мало чим відрізнялися від основних положень Йосифа Рутського, а основна відмінність полягала хіба що у деталізації виховного процесу і дисципліни в монастирях²⁵⁷. Глибока деталізація положень про прийом до Чину свідчила про кризу в цій сфері, для виправлення чого і були створені нові правила для ЧСВВ в Угорщині. Проте ці правила виховання стали дуже наблизеними до єзуїтських, а тому такі випробування були під силу далеко не всім.

Підсумовуючи екскурс в історію розвитку правил для ЧСВВ в Угорщині варто відзначити існування чітких норм, котрих повинні дотримуватися ченці. Причому норми практично не змінювалися століттями. Відтак можна припустити, що протилежними вчинками до правил є відхиленням від правил, порушенням всередині чернечої спільноти, своєрідною кінволітичною девіантністю “у собі”. Перед характеристикою власне девіації необхідно коротко зупинитися на вихованні ченців, адже навчання монахів впливало на формування їх особистості з притаманними їм особливостями поведінки.

Виховання монахів

Освіту та виховання ченці отримували у монастирях, живучи з перших днів у спільноті, що дозволяло одночасно проводити нагляд за поведінкою. При монастирях діяли початкові школи, для вихідців із простих сімей, які мали природні здібності. Такі школи існували в Імстичеві, Маріяповчі, а також, при інших обителях у ХІХ ст., й навіть раніше. Початкова школа з давніх часів існувала і в Краснобрідському монастирі, де освіту здобували такі діячі, як Арсеній Коцак, Анатолій Кралицький, що теж були вихідцями з простих сімей. Найздібніші учні продовжували навчання переходячи на новіціат²⁵⁸, як це сталося, для прикладу, з Анатолієм Кралицьким²⁵⁹. Це одна школа для бідних руських дітей була відкрита в 1912 р. при Ужгородському монастирі, який виховував поповнення для ЧСВВ. Хоч реформі Чину це не дуже допомогло, але ця подія була важливою, оскільки на початку ХХ ст. далеко не кожен міг отримати навіть початкову освіту.

Необхідно зупинитися на вихованні монахів, які здобували освіту як в семінарських, так і монастирських богословських школах (новіціатах). Після перенесення разом з резиденцією Мукачівської богословської школи, яка була створена ще Мануїлом Ольшавським до Ужгорода, її розмістили в замку Другетів і церейменували у богословську семінарію²⁶⁰. Як відомо, в цьому закладі навчалися і монахи василіани. У 1803 р. було відновлено “Barbareum” – греко-католицьку семінарію у Відні, яку відкрила в 1774 р. Марія Терезія. Семінарію було ліквідовано Йосифом ІІ, а відновлено за часів Фердинанда І. Клірики також навчалися в раніше існуючих світських школах – в Тирнаві, Егері та Пешті²⁶¹.

Іншими закладами, де монахи здобували освіту, були монастирські школи (новіціат). За твердженням Йосафата Тимковича, новіціат існував і раніше при

²⁵⁶ ДАЗО. – Ф. 64. Монастирь ордена Василян г. Мукачєво. – Оп. 5. – Спр. 320. Письма писателя Якова Головацкого и Сушкевича из г. Львова настоятелю мукачевского монастыря Л. Кралицькому об надании книг. На 14 арк.

²⁵⁷ ДАЗО. – Ф. 64. – Оп. 2. – Спр. 1346. На 63 арк. – Арк. 19–20.

²⁵⁸ Чернечі студії, після успішного закінчення яких монах приймав чернечий сан.

²⁵⁹ Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera... – S. 73.

²⁶⁰ Феніч В., Цапулич О. Вказана праця. – С. 41.

²⁶¹ Там само. – С. 41.

Краснобрідському і Мукачівському монастирях²⁶². Певний час монастирська школа була в Буківському монастирі²⁶³. Після відкриття у 1777 р. гімназії при Маріяповчанському монастирі, паралельно був створений новіціат, який згадується там з 1784 р.²⁶⁴

Важливим щодо виховання майбутніх ченців було розпорядження від 1817 р. про прийняття у монастир і нагляд за молодим поколінням. У ньому йшлося, що будь-кого брати в обитель не потрібно, учень повинен бути вихований у релігійному дусі, а всі помилки необхідно наполегливо долати аж до успішного завершення навчання²⁶⁵. Детальніше тут говориться про наступне: по-перше, сумніви у вихованні відносно когось мають вирішуватись колегіально і більшістю голосів; по-друге, до вивчення філософії, богослов'я і юриспруденції мають допускатися лише кандидати (новики); по-третє, на домашній капітулі мають встановити всі правила про відбір, нагляд і дисципліну, а також, про швидке реагування на будь-які випадки, оскільки небезпека – у зволіканні²⁶⁶. Сам факт таких розпоряджень з боку вищої церковної влади в Угорщині говорить про певні недоліки, які існували в процесі прийому і вихованні майбутніх монахів. Ймовірно, що після таких розпоряджень відбір дійсно став більш суворий. Прикладом може бути такий факт: якщо при Маріяповчанській школі в 1806 р. було 8 слухачів теології, то вже в 40-х рр. XIX ст. їх є лише 6²⁶⁷.

На середину XIX ст. розвиток монастирів ЧСВВ був досить неоднорідний. Поширення європейського вільнодумства призводило до занепаду традиційних моральних цінностей, наслідком чого було зменшення чернечих покликань та ускладнень у вихованні молодого покоління. Проте, обителі залишалися великими землевласниками та вели власне господарство, що свідчило про їх значну економічну стабільність.

Особливо важливе значення в діяльності ЧСВВ набув виховний процес. Причому зверталась увага на монахів, котрі в майбутньому ставали членами Чину, так і цивільних молодих людей. Як уже зазначалося, центром виховання майбутніх ієромонахів і братів за часів Чехословаччини був Мукачівський монастир, реформований новіціат²⁶⁸ при якому відкрився 28 лютого 1921 р. На навчання було прийнято 17 новиків, вихідців із різних держав – Галичини (Польща), Румунії, Угорщини, Бразилії, Югославії та власне Підкарпаття (Чехословаччина)²⁶⁹. Згодом кількість новиків і схоластиків збільшувалась, про що свідчить перевірка 10 грудня 1924 р. василіанських монастирів професором теології Йосифом Фолтиновським, здійснена за дорученням папи Пія XI. На цей час уже нараховувалось 21 учень²⁷⁰. Далі

²⁶² Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera... – С. 117–122.

²⁶³ Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Bukovského monastiera: a historické zmienky o iných basilíánskych monastiroch na východnom Slovensku / V. Timkovič. – Prešov : p. Juraj Kušník, 2004. – 304 s. – S. 108.

²⁶⁴ Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera... – С. 118.

²⁶⁵ ДАЗО – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 260. Распоряжение Венгерского королевского наместничества в г. Буда, епископа Пряпьевской епархии, протоигумена о правилах приема в монастырь. На 8 арк. – Арк. 1.

²⁶⁶ ДАЗО. – Ф. 64. – Оп. 5. – Спр. 260. – Арк. 1.

²⁶⁷ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 4. – Спр. 287. Ведомости о количестве учащихся и их успеваемости в Марияповчанской учительской семинарии и начальной школы за 1843–44 учебный год. На 6 арк. – Арк. 1.

²⁶⁸ Із 1920 р. колишня угорська провінція ЧСВВ зазнала реформи, котру проводили галицькі монахи-василіани. За умовами реформи усі ченці повинні пройти модернізований новіціат, після чого поверталися до роботи у монастирях.

²⁶⁹ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 1201. Ведомости учета личного состава Мукачевского монастыря. На 3 арк. – Арк. 1–2.

²⁷⁰ ДАЗО. – Ф. 151. Правление Мукачевской греко-католической епархии, г. Ужгород. – Оп. 7. – Спр. 1536. Отчет профессора теологии Фолтиновски Йосифа о результатах проверки

відомо, що у 1926 р. на новіціат до ЧСВВ в Мукачеві було прийнято 36 новиків²⁷¹. Причому серед цих новиків було 14 кліриків, які з часом мали отримувати сан священства, а іншими були брати лаїки (новики-лаїки), які цілком посвячували себе чернечому життю і ніколи не висвячувалися у священників²⁷².

Чернече виховання складалося з кількох етапів, кожен із яких мав свою функцію. Першим етапом була "аспірантура", де проходили певний випробувальний термін при монастирі²⁷³. На цьому етапі спостерігали за топаками з метою випробування у них покликання. Другим, одним із найважливіших етапів, був повіціат – чернеча школа, яка давала основи монастирської поведінки і дисципліни. Щоб стати новиком треба було відповідати багатьом критеріям, що унеможливило вступ до Чину випадкових людей. Серед документів кандидата повинен був мати: хресний лист від пароха, документ про чехословацьке або інше громадянство, документи про освіту, дозвіл родичів чи опікунів та військові документи²⁷⁴. Крім того, кожний кандидат зазнавав парохіальної перевірки. Прикладом слугує лист від 16 вересня 1925 р. ігумена Мукачівського осередку о. Петра Булика, в якому він просить єпископа дати відомості про кандидата Василя Сидора²⁷⁵. Вже 3 грудня 1925 р. єпископ повідомляє ігуменові про відсутність перешкод для вступу даної особи на новіціат²⁷⁶. Те, що прийом на новіціат було справою надзвичайно важливою свідчить і опіка цими питаннями особисто ігумена та єпископа.

Для кращого розуміння повіціату і його студій може служити щоденник повіціату в Мукачеві за 1930–1931 рр., у якому парохується 28 новиків²⁷⁷. За цим щоденником зрозуміло, що повсякденний порядок був чітко регламентований: починаючи з підйому о 5 год. і закінчувався близько 9 год. вечора іспитом совісті²⁷⁸. Крім виключно релігійних обов'язків (молитва, служба і хор, рожанець, щосуботи сповідь), протягом дня проводились різні вправи і навчання: в понеділок, среду і п'ятницю – вправи пам'яті, конференції²⁷⁹, заняття співом; у вівторок, четвер і суботу – вивчення катехизму, прогулянки і церковний спів. Щодня вивчали грецьку і латинську мову²⁸⁰. Наставником при новиках був магістр, а його помічником – соцій. Причому після Добромильської реформи²⁸¹ (1931 р.) конференції були розділені – для новиків кліриків їх проводив

монастирем ордена Василиан в Словакии и Подкарпатской Руси и переписка по этому вопросу. На 4 арк. – Арк. 3.

²⁷¹ ДАЗО. – Ф. 9"с"/2. Президія Земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп. 2. – Спр. 779. Переписка з міністерством внутрішніх справ, міністерством народної освіти, поліційними і жупанатськими органами про діяльність монастирів Василиан на Підкарпатській Русі. – Т. 1. На 176 арк. – Арк. 52.

²⁷² Мересій Ю. За брамою монастиря: [спогади] / Ю. Мересій. — Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 140 с. – С. 140.

²⁷³ Там само. – С. 140.

²⁷⁴ ДАЗО. – Ф. 64. Монастирь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 1486. Личные документы монахов Ужгородского монастыря ордена Василиан Чокол Олекса, Товт Павла и др. На 93 арк. – Арк. 35.

²⁷⁵ ДАЗО. – Ф. 64. Монастирь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 4. – Спр. 507. Переписка с ординариатом о желающих поступить в монастырь юношах. На 17 арк. – Арк. 7.

²⁷⁶ Там само. – С. 9.

²⁷⁷ Мересій Ю. Вказана праця. – С. 1-2.

²⁷⁸ Там само. – С. 3-4.

²⁷⁹ Конференція – заняття, на якому проводиться викладання теорії аскетизму.

²⁸⁰ Мересій Ю. Вказана праця. – С. 3.

²⁸¹ Дана реформа стосувалося усього ЧСВВ і передбачалося створення центрального керівництва усіх провінцій василіан на чолі з протархімандритом Чину у Римі.

магістр, а для братів лаїків – соції²⁸². Першим магістром новиків був о. Гліб Кінах призначення якого було в юрисдикції о. Анастасія Калиша²⁸³.

Наступним етапом навчання були схоластичні студії, тобто монастирська школа, де основну роль надавали вже вивченню конкретних предметів. Схоластичні студії на Підкарпатській Русі впровадили у 1928 р., коли реформували Малоберезнянський монастир, а основою реформи було створення схоластики²⁸⁴. Порядок денний схоластиків був подібним до розпорядку повиків, але акцент робився на вивченні мов і предметів²⁸⁵. У перший рік навчання (1928–29 рр.) в Малому Березному було чотири брати – Леонтій Кіш, Мелетій Малинич, Мар'яв Білий, Полікарп Лозан, найуспішнішим визнано Мар'яна Білого. Наступного навчального року було вже вісім нових схоластиків, з-поміж них найкраще навчалися Віталій Величко та Йосиф Завадяк²⁸⁶.

Серед предметів, які викладалися переважали мови – латинська, грецька, німецька, руська, угорська, а з інших предметів – історія, географія, мінералогія, а також відзначались старанність і поведінка учнів. Третій рік студій, до яких додавалась риторика, проходив переважно в Галичині. Після цього найуспішніші продовжували навчання богослов'ю в Римі. Наприклад, галицький протоігумен о. Стефан Решетило, за підсумками 1931/32 навчального року, із шести випускників провінції Св. Миколая, до римських студій рекомендував лише одного – Павла Миськіва.

Останнім етапом навчання було вивчення богослов'я. У 1926 р. у Римі навчалося 5 вихованців мукачівського повіціату, причому два з них були громадянами Бразилії – Роман Мартинець та Іоан Рога. Завершальний етап навчання проходив і в Польщі (переважно Галичині), де навчалися 11 вихованців Мукачівського монастиря²⁸⁷. Серед них – виходець із Сербії Христофор Миськів. У 1932 р. він повернувся на Закарпаття і був висвячений на священика, керував початковими студіями в Малоберезнянському монастирі²⁸⁸. У цих-таки монастирях філософію та богослов'я вивчав Йосиф Завадяк, виходець із Підкарпаття²⁸⁹. Але всі вони на початковому етапі проходили новіціат у Мукачеві, а ранні схоластичні студії в Малоберезнянському монастирі²⁹⁰.

²⁸² ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 1504.

Постановления генерального капитула монастыря ордена Василиан в г. Риме за 1931 г. На 33 арк. – Арк. 32.

²⁸³ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 950. Циркуляр епископа Мукачевской епархии об освобождении монахов некоторых монастырей, об освобождении Мария-Повчанского и Биксадского монастырей от юрисдикции протоигумена Мукачевского монастыря и по др. административным вопросам. На 34 арк. – Арк. 20.

²⁸⁴ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 1371. Переписка монахов настоятелей монастырей ордена Василиан по церковно-административным вопросам и др. На 75 арк. – Арк. 57-58.

²⁸⁵ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 1275. Дневники монахов кандидатов в Мукачевском монастыре. На 155 арк. – Арк. 2.

²⁸⁶ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 1431. Ведомости об успеваемости студентов монастырского училища в с. Киш-Берзна. На 5 арк. – Арк. 1,5.

²⁸⁷ ДАЗО. – Ф. 9"с"/2. Президія Земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп. 2. – Спр. 779. Переписка з міністерством внутрішніх справ, міністерством народної освіти, поліційними і жуланатськими органами про діяльність монастирів Василиан на Підкарпатській Русі. – Т. 1. На 176 арк. – Арк. 52.

²⁸⁸ Фенич В., Цалулич О. Вказана праця. – С. 91.

²⁸⁹ Там само. – С. 98–99.

²⁹⁰ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 456. Частная переписка монахов. На 39 арк. – Арк. 6.

Отже, у першій чверті ХХ ст. існувала чітко встановлена програма навчання майбутніх монахів, причому сувора, похвилинна регламентація щоденних занять очевидно дисциплінували монахів, або ж павпаки – не всі могли справлятися із встановленими вимогами. Та все таки виховання справді відіграло надзвичайно важливу роль у формування поведінкових норм, адже в австро-угорський період дисципліна дійсно занепадала й власне про метаморфози порушень, котрі траплялися, варто окреслити детальніше.

Девіантна поведінка

У класичний період становлення василіанського чернецтва XVII–XVIII ст. саме воно виступало прикладом аскетизму та дисципліни для світського духовенства. Недарма єпископи довгий час обиралися зі складу ченців-василіан²⁹¹. Підтвердження тому знаходимо у щоденнику мукачівського єпископа-василіанина Йосифа де Камеліса, котрий намагався наводити лад у власній єпархії у витевказаний період. Із щоденника зрозуміло, що світське духовенство не вельми дотримувалося євангелічних приписів. Особливо порушення стосувалися бігамії: “Пан Петро, священик села Ардова, що мав двох жінок, після розгляду пообіцяв під присягою, що буде утримуватися від зв’язків з другою жінкою, і я дав йому дозвіл на виконання церковних обрядів. Дня 13 травня 1690 р.”²⁹².

Очевидно, що наприкінці XVII ст. порушення стосувалися не лише повторного одруження священиків після висвячення, але й цілком бігамні стосунки чи одруження з жінками, котрі перебували в шлюбі, що прямо суперечило євангелічним принципам. Саме з цими порушеннями боровся єпископ-василіанин Йосиф де Камеліс, застосовуючи відповідні покарання. З цього зрозуміло, що саме чернецтво виступало тією структурою, котра здійснювало нагляд за євангелічними нормами, проте з плином часу ситуація змінюється і в середовищі монахів.

Саме виховна діяльність, яка є основою будь якого чернечого інституту, перебувала у крайній скрутному становищі, що призводило до відповідних наслідків. Уже в 1806 р. нараховувалося 84 ченці, що на 15 ченців більше ніж за переписом 1795 р., але це було швидше заслугою єпископа Андрія (Бачинського). Більш того, кількості зміни не завжди призводять до якісних, що в даному випадку стосувалося василіанських монастирів.

Поширення європейського вільнодумства негативно впливало на монастирське життя в цілому, а самі обителі інколи використовувалися для заслання покараних

²⁹¹ Першим єпископом котрий не прийняв чернечих обігів був владика Андрей Бачинський (1773–1809).

²⁹² Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа / Лучкай М. Історія Карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою Л.М. Ігната; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька. – Т. 3. – Ужгород : Закарпаття, 2002. – С. 21–58. – С. 25, 28, 41 та ін. Причому порушення стосувалися не лише бігамії, але й одруження священиків чи дяконів з жінками котрі перебували в шлюбі, або ж навіть траплялися зухвалі викрадення одружених жінок священиками: “Того ж дня (24 квітня 1690 р. – В.К.) я доручив наказ Теодору, священику із Полоцького, який має повернути Анну Лукач своєму законному чоловікові, бо розумне судове рішення не дозволяє їм разом жити. Пану Михайлові, Колачинському пароху, я дав дозвіл, щоб проводив відправи в селі Підгоряни у зв’язку з бігамією вашого пароха, по імені Дмитра – так, щоб не припиняв проводити відправи у своєму селі, коли треба буде потрібно. Цього ж дня 25 квітня 1690 року. Я доручив наказ пану Миколі, священику із Дубрівки, щоб він повернув викрадену Пелагію її законному чоловікові Стефану під загрозою відлучення від церкви та штрафу в десять флоринів; нехай це йому підкаже його розум. 25 квітня 1690 року”. Викрадення здійснювали також і дякони: “Дня 31 березня 1692 року я доручив о. Гуклівському, щоб покарав дякона із села Розділ за відняття жінки від її польського чоловіка, який живе – той взяв з нею шлюб”.

духовників²⁹³. Наприклад, є повідомлення від 3 серпня 1798 р. Андрія (Бачинського) ігумена про вчинок студента Ужгородської семінарії, монаха Малоберезняцького монастиря Афанасія Випцака. Він приятелював з кухарками семінарії, а 27 липня був спійманий на вулиці босим²⁹⁴. За цей вчинок його одразу виключили із семінарії і засудили на рік покарання у своєму монастирі, де він перебував три із семи днів на хлібі і воді. Незважаючи на суворе покарання, дана кара не зовсім відповідала правилам Йосифа Рутського, про що вже йшлося вище, все-таки вона мала служити прикладом для інших. Проте подібні випадки траплялися часто(!). Це лише демонструвало те, що серед монашого кліру, а особливо у вихованні молодого покоління, не все було гаразд, тим більше, що навіть поодинокі випадки були ганьбою для ЧСВВ. Можемо відмітити, що певні ознаки кризи почалися за владичого правління Андрія (Бачинського), який намагався покараннями навести лад у своїй єпархії. До речі методи наведення порядку багато в чому збігалися з санкціями попередника Андрія (Бачинського) – Йосифа де Каміліса²⁹⁵.

Незважаючи на певні недоліки в розвитку Чину, монахи не втрачали свого авторитету як освічені й надійні охоронці релігійного життя краю. Тобто не можна переносити «слабкість» окремих осіб на всю спільноту. Наприклад, за п'ятнадцятирічне керування Михайлом Лучаєм Ужгородською парафією на Цегольні, серед його п'ятнадцяти співробітників п'ятеро були монахами ЧСВВ – Олександр Лабанд, Авксентій Фрапцовський, Ісайя Ісаєвич, Варнава Дропчак та Іоаннікій Смільняк²⁹⁶. Поряд із цим, монастирі поступово перетворювалися на місця заслання аморального духовенства. Прикладом може бути засудження 24 листопада 1835 р. за дисциплінарне порушення адміністратора в Улич-Криві о. Андрія Барановича, якого відправлено в Мукачівський монастир для покаяння²⁹⁷. Яскравим свідченням проблем в чині є втручання самого папи Пія IX. У своєму зверненні від 17 червня 1847 р. до керівників Чину він просить дотримуватись усіх уставів церкви, монастирської дисципліни, яка має базуватися на євангелічних принципах²⁹⁸.

Незважаючи на вимоги Апостольського престолу зустрічаються цікаві факти економічного характеру. Василіанські монастирі володіли виноградниками виготовляли спиртні напої. Наприклад, Борошнянський монастир щороку із власного врожаю виготовляв 24 бочки вина. Тут-таки, найбільше вина виготовляв Мукачівський, який на Чернечій і Червоній горі мав кращі сорти винограду, які приносили йому щороку тисячі форинтів доходу. Так, наприклад, за продане у 1827 р. вино монастир отримав 2713 форинтів²⁹⁹. Крім того Мукачівський монастир навіть володів гуральнею, де в рік виробляли 2500 іц³⁰⁰ горілки. Якщо виготовлення вина можливо пояснити певними

²⁹³ Феніч В., Цапулич О. Вказана праця. – С. 54.

²⁹⁴ Удварі І. Збір'яка жерел про студії русинського писемства. Кириличні уббїжники мукачовського спископа Андрія Бачинського / І. Удварі. – Ньїредьгаза: IMI Print KFT, 2002. – Ч. 1. – 239 с. – С. 131–133.

²⁹⁵ Кічера В.В. Девіантність парафіяльного духовенства за щоденником Йосифа де Каміліса // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – Випуск 27. – С. 275–279.

²⁹⁶ Феніч В., Цапулич О. Вказана праця. – С. 55.

²⁹⁷ Там само. – С. 55–56.

²⁹⁸ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачєво. – Оп. 2. – Спр. 1041. Обращение римского папы Пия IX ко всем настоятелям монастырей. На 7 арк. – Арк. 1–3.

²⁹⁹ Шульга І. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.: [навчальний посібник] / І. Г. Шульга. – Ужгород: Закарпатська обласна друкарня, 1962. – 183 с. – С. 57–58. Форинти – грошова одиниця Угорщини XVIII ст. Один форинт складався з 60 крейцерів. Крейцер – дрібна розмінна монета.

³⁰⁰ Шульга І. Вказана праця. – С. 52. Іца – міра місткості. Одна угорська іца дорівнює 0,846 літра.

літургічними, обрядовими потребами, то виготовлення та продаж великої(!) кількості горілки пояснити важко. Проте цікаво – у правилах нема жодних заборон на даний вид продукції та її продаж.

У середині й у другій половині XIX ст. ситуація з ЧСВВ в Угорщині була досить складна. Чини все більше втрачав греко-слов'янські обрядові риси, а зв'язки з іппими українськими землями носили одипичний характер. У 1856 р. Чин нараховував всього 55 монахів, що було менше, ніж після модернізаційної реформи Йосифа II, коли було зачинено більшість обителей. Зменшення кількості монахів, ймовірно, відбувалося і через те, що церковна влада досить прискіпливо ставилася до діяльності монаших осередків. Збереглося розпорядження папського престолу від 25 червня 1852 р. про перевірку діяльності монастирів та інструкції до них³⁰¹. Вже 4 вересня 1852 р. єпископ дає розпорядження протоігумену про необхідність перевірки монастирів Угорської провінції³⁰². Це свідчило про те, що церковна влада повністю контролювала монастирське життя.

Через існування проблем у вихованні й підготовці молодого покоління, апостольське керівництво намагалось проводити реформи. У розпорядженні Конгрегації єпископського управління від 19 березня 1857 р. за підписом префекта кардинала де Енці говориться про необхідність обрабня різних професій, а також 3-річний термін, під час якого має здійснюватися ретельний нагляд за кандидатами у монахи. Крім того, згідно з правилами заборонялося тримати при собі особисті речі під час навчання³⁰³. У декреті, який був підписаний разом із розпорядженням, деталізуються основні етапи здобуття професії. Сам обіт (присяга) повинен бути щиросердним і складатися після 3 років навчання, причому присягу мають складати і кандидати, і новики³⁰⁴. Оскільки правила вже існували, то повторювати їх не було необхідності, а сам факт декрету свідчив лише про недоліки в дисципліні. Ці нововведення були спробою повернути розвиток Чину до початкових ідеалів, які з кожним роком втрачалися, особливо після йосифінської “модернізації”.

Проте, як не парадоксально, це не призвело до покращення становища монастирів і збільшення кількості монахів у XIX ст. Так, у Мукачівській та Пряпівській спархях (без Бісадського монастиря в Трансильванії) станом на 1859 р. Чин нараховував 48 монахів³⁰⁵. Загалом Чин у двох спархях, станом на 1859–1860 рр. нараховував 48 членів. Це вказувало на “стабільну консервацію” існуючих проблем, а внутрішні зміни і нововведення не призводили до позитивних зрушень. На певні проблеми вказує і колективний лист Олександра Микити, Стефана Мікловшія та Лидрія Гомичкова до протоігумена, в якому вони співчувають протоігумену через нападки на грецький обряд і висловлюють свою підтримку Чину Василян³⁰⁶.

Крім того, були і дисциплінарні проблеми, що демонструє протокол від 17 жовтня 1900 р., в якому йдеться про зловживання ігумена Бісадського монастиря. Єдиною

³⁰¹ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 2. – Спр. 1205. Папское брвє о порядке проведения проверки монастырей на территории Австро-Венгрии. На 5 арк. – Арк. 2.

³⁰² Там само. – Арк. 1.

³⁰³ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 2. – Спр. 1346. Циркуляры и распоряжения примааса Венгрии, епископов Мукачевского и Эперешского по церковным и административным вопросам. На 63 арк. – Арк. 2. Про дані правила уже йшлося вище.

³⁰⁴ Там само. – С. 3.

³⁰⁵ Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis pro anno domini 1859. – Pestini: Typis Gustavi Emich, 1859. – P. 219–222; Timkovič V. Jozafāt OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera... – S. 121–122; Timkovič V. Jozafāt OSBM. Letopis Bukovského monastiera... – S. 199.

³⁰⁶ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 287. Переписка протоігумена с настоятелями монастырей. На 47 арк. – Арк. 33.

заслугою ігумена є відбудова обителі, а інша діяльність – негативна з фінансової точки зору: монастир побудовано без плану і затвердження Чипу, ігумен надавав перевагу фінансовим, а не релігійним проблемам, не вів запис богослужінь, багато монастирських рахунків не підтверджені, а натомість настоятель утримував прислугу з 24 чоловік, мав особисту власність тощо³⁰⁷. Іншим прикрям випадком була скарга Пряшівського єпископа на ім'я голови Чипу від 27 липня 1900 р. на Буківського настоятеля, який конфліктував із місцевим парохом³⁰⁸.

Становище Чину в Угорській Русі 1885–1887 рр. було вкрай жалюгідним. Загалом "угорська гілка" ЧСВВ, разом із монастирями Пряшівської єпархії, станом на 1885–1887 рр. нараховував 37 членів. Якщо порівнювати цей перепис із становищем у 1806 р., коли стан теж був не найкращим, то до кінця ХІХ ст. чисельність Чипу зменшилась більш, ніж удвічі. Вже в 1899 р. у Мукачівській єпархії нараховувалось всього 19 монахів³⁰⁹. У Краснобрідському монастирі мешкали 3 ченці³¹⁰. Буківський мав лише одного настоятеля, так само як і Бікадський, який почав підпорядковуватися румунському єпископу³¹¹. Таким чином, у 1899 р. угорські василіани у двох єпархіях нараховували загалом лише 24 монахи. Такого різкого зменшення чисельності монахів Чипу не спостерігалось в жодній період його діяльності.

Отже, після реформи Йосифа II і аж до початку ХХ ст. ЧСВВ в Угорщині розвивався досить нерівномірно. Початки кризи почалися ще за єпископа Андрея (Бачинського), який намагався відновити колишню велич василіан. Проте існували проблеми з дисципліною, що була пов'язана з європейським вільнодумством, а самі монастирі перетворювалися на місця заслання для недисциплінованих кліриків. Свідченням глибокої кризи Чипу було і поступове зменшення чисельності василіан, який на початок ХХ ст. мав критичний мінімум.

На початку ХХ ст. порушення змінюються, крім власне порушень "у собі" існують порушення, котрі не регламентуються правилами, або ж є порушенням усередині нерухої спільноти та недотриманням загальних суспільних норм одночасно.

Проблеми в ордені стосувалися переважно дисципліни і виховання монахів, на що вказують відповідні документи³¹². Зокрема, в скарзі від 9 березня 1911 р. на члена ЧСВВ Матвея Врабеля говориться про поведінку, яка не личить ченцю³¹³. Доказом того, що дисципліна була на низькому рівні, є відповідь протоігумена від 8 квітня 1911 р. керівникам монастирів про необхідність зачитати відповідні пункти правил Чипу перед усіма монахами, бо більшість із них дозволяють собі не відвідувати богослужіння³¹⁴ (!!!).

Однак, як бачимо з документів, основною проблемою було поповнення Чипу молодим поколінням, причому ця молодь мала бути здібна до вивчення мов, релігійних предметів, не кажучи про успішність у загальних дисциплінах. Таким порятунком мав

³⁰⁷ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 342. Протоколы совещаний монахов по административным и церковным вопросам. На 51 арк. – Арк. 45–48.

³⁰⁸ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 359. Письмо епископа протоигумену о нежелательности назначения монаха Сегеди Василия игуменом Буковецкого монастыря. На 1 арк. – Арк. 1.

³⁰⁹ Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis pro anno domini 1888. – Ungvarini: Typis Josephi sen. Fésüs, 1888. – P. 195–198.

³¹⁰ Timkovič V. Jozafát OSBM. Letopis Krásnobrodského monastiera... – S. 123.

³¹¹ Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Munkacsiensis pro anno domini 1899. – Ungvarini: S. Basilii Magni, 1899. – P. 199.

³¹² Документи свідчать: [зб. док. / упоряд. А. І. Гайдон]. – [2-ге вид., доп.] – Ужгород: Карпати, 1985. – С. 14.

³¹³ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 868. Спорные дела монахов. На 16 арк. – Арк. 3.

³¹⁴ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 383. Циркуляр протоигумена об обязанностях монахов. На 1 арк. – Арк. 1.

бути Ужгородський монастир, будівництво якого почалося 29 жовтня 1911 р. на копті єпископа (5 тис. крон), ктиторів і благодійників (23 тис. 195 крон) та держави (300 тис. крон). У 1912 р. будівництво обителі завершили. Із створенням Ужгородського монастиря проблеми ордену не закінчилися: у 1912 р. починаються відцентрові теїдеї. Всередині ордену у 1912 р. була перша спроба вилучення найбагатшого Маріяповчанського монастиря і приєднання його до новоутвореної Гайдудорозької угорської греко-католицької єпархії³¹⁵. Як свідчать документи велика надія на порятунок ЧСВВ в Угорщині покладалася на новостворений Ужгородський монастир і це лякало проугорську частину Чину. Із переписки між протоігуменами галицьких та угорських василіан у 1914 р. довідуємось про спробу виокремлення Біксадської обителі від Угорської провінції³¹⁶.

У серпні 1914 р. при Ужгородському монастирі, створили шпиталь для поранених воїнів, про що йдеться в подяці з боку місцевої організації Червоного хреста³¹⁷. Керівником монастиря тоді був Атанасій Максим, на якого покладалися великі надії. Це звичайно позитивно характеризувало повстворений монастир. Та попри це з монастирями пов'язані неприємні факти, як наприклад, розміщення у вільних кімнатах Мукачівської обителі озброєних воїнів³¹⁸. Крім того, ЧСВВ в Угорщині глибоко був просякнута угорським патріотизмом. У листі від 13 листопада 1914 р. Йоакима Хоми до керівника одного з монастирів було прохання надати державі вільні кошти: "*Наша дорога Угорська Батьківщина потребує матеріальну допомогу, щоб у великій війні, яка ведеться за наші кровні інтереси, забезпечили потреби армії*"³¹⁹. Безумовно правилами не регламентувалися поведінкові норми пов'язані з патріотизмом. А відтак що не заборонено, то є дозволено. Тому захоплення патріотичними ідеями ченців не можна відносити ні до порушень всередині Чину, ні до порушень у суспільстві, позаяк активна громадянська позиція у суспільстві лише заохочується.

А тому варто дещо глибше зупинитися на характеристичній ідеї націоналізму серед ченців. Не вдаючись до деталізації дефініції націоналізм – від його позитивного до негативного розуміння, варто зупинитися на версії Георгія Касьянова, позаяк воно найбільш влучно характеризує еволюцію етосу викликаючи цим феноменом. Останній характеризує еволюцію терміну посиляється на Огюстена Баруеля, католицького священика французького походження, котрий ототожнював націоналізм із патріотизмом, партикуляризмом та егоїзмом вказуючи на його негативний, руйнівний характер. Націоналізм, як "любов до нації", замінив, на думку священика, любов до людства в цілому³²⁰. І справді, протилежною чеснотою до егоїзму є любов до ближнього, одна з основних еkleзіальних імперативів.

Для розуміння причин панування націоналізму серед чернецтва варто зосередити увагу на реформі в обителях, котрі опинилися за межами Чехословаччини після розпаду Австро-Угорщини. На початку реформація стосувалася лише монастирів, які знаходилися в Карпатському регіоні, за винятком Маріяповчанського, який відійшов до Угорщини ("*...quod intra fines Hungariae reipublicae...*") та Біксадського, що залишився в кордонах

³¹⁵ Феніч В., Цапулич О. Вказана праця. – С. 57.

³¹⁶ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 5. – Спр. 398. Переписка с игуменами Василианских монастырей по вопросу требования Самоуйварского епископа передачи ему Биксадского монастыря. На 14 арк. – Арк. 11.

³¹⁷ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачево. – Оп. 3. – Спр. 953. Переписка настоятеля Мариа-Повчанского монастыря с игуменом о проведеніи подписки на военный заем, о призыве монахов на военную службу и по другим военным вопросам. На 27 арк. – Арк. 4.

³¹⁸ ДАЗО. – Ф. 64. – Оп. 3. – Спр. 953. – Арк. 14.

³¹⁹ Там само. – С. 21.

³²⁰ Касьянов Г. "Нація" і "націоналізм": слова і терміни // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 3–14. – С. 10.

Румунії ("...quod in regno Rumeno situm est.")³²¹. Спостерігалися відцентрові тенденції з боку Маріяповчанського та Біксадського монастирів, які не сприяли їх реформуванню. Тому рішення Конгрегації було досить логічним і послідовним.

Прикладом панування національних ідей є звіт Поліційної дирекції від 1 грудня 1925 р. де подається внутрішня атмосфера обителів. Тут же говориться і про дух цих монастирів, оскільки раніше (за Австро-Угорщини) пагували угорські книги і розмовна мова, а вже станом на той час персважає руська мова і книга³²². З характеристики Жупанського уряду в Ужгороді до Поліційної управи Підкарпатської Русі від 23 січня 1926 р., що стосувалася монастирів, які знаходяться в Ужанській жупі (Ужгородський та Малоберезнянський), стає зрозуміло, що влада мала дуже детальну інформацію про василіанські обителі. Зокрема, тут подано інформацію про те, що з часом виховання проводиться, на жаль, не руською, а персважно українською мовою. У цьому важко не помітити політичний підтекст, оскільки уряду було вигідніше функціонування руської мови, що мало розділити зв'язки з рештою українських земель.

Але, з іншого боку, державні керівники добре розуміли об'єктивну ситуацію, яка існувала у ЧСВВ на Підкарпатті. Старші члени ордену, які були повністю мадяризовані, дуже важко знаходили порозуміння з монахами у новоствореному Чипі, а основним бар'єром була мова³²³. Безумовно, річ йшла про тих членів ЧСВВ, які не хотіли прийняти реформу, причинами чого були не лише мовні, але й певні національні переконання. Разом з тим, багато старих членів Чину (оо. Атанасій Максим, Леонтій Долгої, Теофан Скиба, Теодор Легеза й ін.) прийняли зміни, користуючись руською мовою у діловодстві.

Існує велика кількість випадків, де пріоритетними для ченців залишалися національні переконання, а не дотримання євангелічних норм³²⁴. Ключовим напрямком реформи стало не відновлення ЧСВВ як інституту зі столітніми традиціями (збереження церковного обряду, церковнослов'янської мови богослужіння тощо), а боротьба за відновлення всього "українського", збереження "угорського", створення незалежної румунської провінції тощо. Фактично утворився трикутник протистояння василіан: угорці–румуні–українці. Якщо протистояння по осі українці–румуні мало лояльний характер та саботаж певних обов'язків, то суперечки ченців на рівні румуні–угорці, й особливо українці–угорці носило гострий непримиренний характер на особистісному рівні між монахами. Любов до ближнього змінюється на любов до національного.

Велику роль у шовінізації, а відтак і партикуляризації ЧСВВ відіграли також новоутворені національні держави – Чехословаччина, Угорщина та Румунія. Поряд із відновленням ЧСВВ відбувалася еволюція церковних основ Чину, причому не в найкращому розумінні. Треба підкреслити існування не лише порушень, котрі стосувалися правил для ченців, але й відстоювання ідеалу націоналізму котрий, судячи з історичної ретроспективи лише шкодив євангелічному поступові. Відкритим залишається питання – панування націоналізму серед святих отців варто відносити до

³²¹ ДАЗО. – Ф. 64. Монастырь ордена Василиан г. Мукачехо. – Оп. 3. – Спр. 950. Циркуляр епископа Мукачевской епархии об освобождении монахов некоторых монастырей, об освобождении Мария-Повчанского и Биксадского монастырей от юрисдикции протоигумена Мукачевского монастыря и по др. административным вопросам. На 34 арк. – Арк. 33.

³²² ДАЗО. – Ф. 9"с"/2. Президія Земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді. – Оп. 2. – Спр. 779. Переписка з міністерством внутрішніх справ, міністерством народної освіти, поліційними і жупанатськими органами про діяльність монастирів Василіан на Підкарпатській Русі. – Т. 1. На 176 арк. – Арк. 4.

³²³ ДАЗО. – Ф. 9"с"/2. – Оп. 2. – Спр. 779. – Т. 1. – Арк. 16.

³²⁴ Див. дет.: Кічера В. Розвиток чи занепад еклезіального етосу ЧСВВ на Підкарпатській Русі? // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – Випуск 26. – С. 26–38.

конкретно-історичної епохи двох світових війн чи все-таки до порушень правил чепцями?

Огже, цілком очевидно, існували порушення правил для монахів, що чітко фіксується в документах, але траплялися також порушення суспільної моралі в цілому. При цьому порушення черпечих правил і суспільної моралі не завжди співпадали. Для прикладу, недотримання посту для чепців є порушенням правил, але в суспільстві це не вважається девіацією. Проникнення ідей націоналізму серед монахів, стало наслідком внутрішніх протиріч в ордені, хоча за чернечими правилами націоналізм, як ідеологія, не заборонений. Очевидно патріотизм серед монахів угорського, українського, румунського, сербського тощо походження виконував деструктивну функцію. В той таки час, у будь-якому суспільстві ідеї патріотизму цілком нормальні і не вважаються відхиленнями від норми. Подальше вивчення подібних девіацій вкрай необхідне не для викривальної риторики, а саме для можливості створити модель ідеального монаха чи священика, дослідивши якими вони не мають бути. Як казали ще з античних часів – *Errare humanum est, stultum est in errore perseverare*³²⁵.

Резюме

Кічера В.

Метаморфози девіантної поведінки монахів-василіяни до середини ХХ ст. (на прикладі Мукачівської єпархії)

Ключові слова: регули, ЧСВВ, монастирі, монахи, поведінка, девіації.

У статті розглянуто історію формування правил ЧСВВ та розкрито тонкощі підготовки і навчання монахів. На прикладах порушення стичних норм та поведінкових правил монахами ЧСВВ, висвітлено питання девіантної поведінки духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії.

Резюме

Кічера В.

Метаморфозы девиантного поведения монахов василиан до середины ХХ в. (на примере Мукачевской епархии)

Ключевые слова: регулы, ЧСВВ, монастыри, монахи, поведение, девиации.

В статье рассмотрена история формирования правил ЧСВВ и раскрыто тонкости подготовки и обучения монахов. На примерах нарушения этических норм и поведенческих правил монахами ЧСВВ, освещены вопросы девиантного поведения духовенства Мукачевской греко-католической епархии.

Summary

Kychera V.

Metamorphoses of the Deviant Behavior of the Basil Monks until the mid 20th Century (on the Example of the Eparchy of Mukachevo)

Key words: Regulae, OSBM, monasteries, monks, behavior, deviations.

In this article the author considers the history of the rules formation of OSBM, and discloses the subtleties of the preparation and education of monks. On the examples of violations by the OSBM monks of ethic norms and behavioral rules, the questions of deviant behavior of Mukachevo Greek-catholic eparchy clergy are revealed.

³²⁵ Людям властиво помилятися, але не розумно повторювати помилки.